

БЕОГРАДСКИ АРХИТЕКТИ АНДРА СТЕВАНОВИЋ И НИКОЛА НЕСТОРОВИЋ

Међу београдским архитектима с краја XIX и почетка XX века готово да нема примера сличне сарадње, разумевања и слагања у пројектовању поједињих београдских зграда као између ове двојице познатих београдских стваралаца који су међу споменицима београдске архитектуре оставили значајан допринос у историји наше грађевинарства.

Они нису били другови, штавише Стевановић је био девет година старији од Несторовића и већ увеклико редован професор Техничког факултета Велике школе када се Несторовић вратио са студија из Берлина. Њихова сарадња почела је тек читаву деценију касније. Додајмо да су се и њихови путеви развоја знатно разликовали. Стевановић је у својој младости, с једне стране, био истраживач српске средњовековне архитектуре и по примерима Валтровића и Милутиновића обилазио је и снимао старе српске споменике који су још били под турском окупацијом (Дечане, Пећку патријаршију, Студеницу) и у Србији манастир Каленић који је био скоро у рушевинама и за који је израдио реконструкцију, заједно са свим детаљима¹ а, с друге стране, тако рећи одмах после студија у Берлину, постао је редован професор Техничког факултета Велике школе за предмет „Наука о грађевинској конструкцији“. Никола Несторовић је више био пројектант-практичар који је посебну пажњу обраћао како функционалности распореда зграда, тако и њиховим стилским исправним спољним композицијама што је настојао да пренесе на овоје студенте на предметима „Пројектовање приватних и привредних зграда“, као и на „Науци о стиловима“. Он је већ пре студија архитектуре у истој школи у Берлину где је студирао и А. Стевановић, као подинжењер Министарства грађевина три године провео

на терену на чисто грађевинским радовима. Насупрот А. Стевановићу, Несторовић није проучавао српске средњовековне споменике али их је довољно познавао, тако да је после смрти Драгише Милутиновића, а пре долaska за професора Милорада Рувидића, њему поверио и предмет средњовековне архитектуре, заједно са српско-византијском. Међутим, насупрот томе Несторовић је стално пратио развој европске архитектуре, као и новине у конструкцијама и материјалима, о чему је и написао неколико чланака у „Српском техничком листу“ и тежио да та достигнућа користи у својој пракси. По повратку са студија у Берлину 1897. године, остао је као пројектант у Министарству грађевина али је већ идуће, 1898. године постављен и за хонорарног ванредног професора на Техничком факултету. Надахнут учењем чувених берлинских професора и примерима архитектуре академизма, тада у пуном јеку, прихватио је класичне форме и класичну декорацију зграда, па је у почетку, на основу његових школских радова на Факултету, добио предмет „Орнаментике свих стилова“, да, затим, од 1900. године, после смрти проф. Драгише Милутиновића, место овог предмета добије катедру за пројектовање „Приватних и привредних зграда“ и предмет „Науке о стиловима“.² Несторовић је био активан члан грађевинског савета у Министарству грађевина, као и других ревизионих комисија, где је деловао као практичар-пројектант како у функционалном разматрању пројектата, тако и у њиховим спољним композицијама.

*

Са оваквим карактеристикама А. Стевановића и Н. Несторовића тешко је наћи додирне тачке за њихов заједнички рад.

Међутим, оне су ипак постојале: пре свега, обојица су завршили исту архитектонску школу код истих професора у Берлину (Шарлотенбургу); обојица су се напајали примерима истог академизма који је владао у централној Европи. У томе су били не само блиски један другом, већ су се, цењећи по њиховој колаборацији, потпуно разумевали и допуњавали. С друге стране, обојица амбициозни, иако сваки на свој начин, трудали су се извесним оригиналним истраживањима у повезивању функције и архитектуре, што је знатно недостајало академским примерима, не презајући ни од прихватања новијих и разнороднијих мотива у погледу стилова, ни од примене различитих материјала где је и боја играла значајну улогу. На крају, треба имати у виду да је та њихова сарадња настала после скоро читаве деценије упознавања а томе је, по мом мишљењу, допринео у значајној мери свакодневни заједнички живот као професора истог факултета и одсека где су, штавише, до првог светског рата делали и исти кабинет у згради Капетан-Мишиног здања. Да додам још да је у истом кабинету, као трећи члан, био и проф. арх. Драгутин Ђорђевић који ће, такође, мада у знатно мањој мери, сарађивати и са А. Стевановићем и Н. Несторовићем.

*

Андра Стевановић, син државног чиновника Јоце Стевановића из Београда, који је имао кућу на Обилићевом венцу, рођен је 1859. године а умро 1929. У Београду је завршио основну школу, реалку и Технички факултет Велике школе 1881. године. После две године практике у Министарству грађевина, као подинжењер Београдског округа, даје оставку и отац га шаље у Берлин на студије архитектуре где остаје до 1890. године када положе државни пруски испит за архитектуру и враћа се у Министарство праћевина, у Београд; али, већ после три месеца изабран је за редовног професора Техничког факултета Велике школе за новоосновану катедру „Наука о грађевинској конструкцији“ који предмет није напуштао све до свог пензионисања 1925. године. Пре њега овај предмет је био део предмета „Архитектура“ који је држао проф. Драгиша Милутиновић, па је, штавише, било и извесних дискусија о делењу предмета чemu се, у почетку, проф. Милутиновић дosta противио, с обзиром на то да је он тај предмет увео, развио и усавршио и успешно предавао.

Несумњиво је да је Стевановић, разрађујући ову материју, унео доста новина и савременији начин предавања по угледу на Политехнику у Берлину, а уједно је обухватио и разрадио поглавље статике архитектонских конструкција, што је сам предавао на Техничком факултету све до дласка новог доцента 1909. године, инжењера Ђорђа Мијовића. Да напоменемо овде

Архитекта Андра Стевановић
1859—1929

L'architecte Andra Stevanović (1859—1929)

да је Стевановић унео у своја предавања не само стечена и продубљена знања већ и посебно одушевљење што је, уз његове прецизне цртеже на табли и јасна објашњавања, позитивно утицало на његове слушаоце а уједно и поштоваоце. Такав је Стевановић био као наставник и пред крај своје каријере, када је, већ у годинама и

болестан од астме, и мени предавао „Грађевинске конструкције“.

Најзад, као свршени студент берлинске Политехнике, међу првим у Србији, Стевановић је стекао широко архитектонско образовање, а узимајући у обзир и његово интересовање за наше архитектонско наслеђе, уживао је код нас у то доба, када су међу архитектима били углавном сви кон-

којем су се ревидирали сви предлози и пројекти за јавне грађевине у земљи и где је утицај А. Стевановића био одлучујући.

Сматра се да је у тој функцији и ван ње Стевановић написао око 200 стручних реферата, међу којима је било многих у виду читавих студија.

Никола Несторовић је рођен 1868. године у Пожаревцу, а умро је у Београду 1957. У Пожаревцу је завршио основну школу и, четири разреда гимназије, а затим је довољно средњу школу и матурирао у реалци у Београду, где је завршио и Технички факултет Велике школе 1890. године. Одмах постаје подинжењер Министарства грађевина са службом у Пожаревцу а са главним радовима у Крајини на обележавању шума и, затим, на регулисању реке Мораве. Године 1893. враћен је у Министарство грађевина, па желећи да студира архитектуру у иностранству, у чему га подржава проф. арх. Драгиша Милутиновић, пријављује се министру грађевина да му ово омогући. С обзиром на то да није било буџетских места за стипендије, министар му одобрава одсуство с платом за одлазак на Политехнику у Берлин.³ Исте, 1893. године Несторовић одлази у Берлин и постаје редован студент архитектуре на Политехничком у Шарлотенбургу. Студије завршава крајем 1896. године и подноси молбу за полагање државног пруског испита за архитекте јер у самој школи није постојао дипломски испит а он није желео да се врати у Београд без дипломе. На препоруку српског посланика и са обавезом да се неће запослити у Немачкој, Несторовићу се одобрава полагање поменутог испита који је са успехом положио почетком 1897. године. По повратку у Београд постаје архитекта Министарства грађевина а већ 1898. године, као што је већ раније поменуто, буде изабран и за хонорарног ванредног професора Техничког факултета, не напуштајући Министарство грађевина. Када је 1905. године Велика школа постала Универзитет, Несторовић је изабран за сталног ванредног професора за предмете „Пројектовање приватних и привредних зграда“ и за „Науку о стиловима“. Ове предмете је држао све до свог пензионисања 1938. године.

Поред наставничког рада, још као архитекта Министарства грађевина, Несторовић је, поред многих мањих пројеката и појединачних болница, пројектовао два значајна споменика архитектуре у Србији: здања начелства и суда у Крушевцу и у Крагујевцу, поред низа станбених зграда у Београду, међу којима и своју кућу у Улици кнеза Милоша бр. 40, која је сада под за-

Архитекта Никола Несторовић
1868—1957

L'architecte Nikola Nestorović (1868—1957)

трактуални, који су дошли из Војводине, репутацију једног међу најспособнијим стручњацима за архитектуру. Поред тога, што је одмах постао редован професор Велике школе, он је био и први и дугогодишњи председник Грађевинског савета за архитектуру Министарства грађевина, највишег форума за архитектуру у земљи, у

штитом београдског Завода за заштиту споменика културе. Сарађивао је, такође, у „Српском техничком листу“ пратећи развој европске архитектуре и пишући стручне чланке о појединим проблемима.

*

До њиховог заједничког иступања у архитектонском пројектовању, Стевановић и Несторовић нису имали додирних тачака.

Зграда Управе фондова (сада Народни музеј) целокупан изглед

L'édifice de la Direction des Fonds (actuellement le Musée national), vue de l'ensemble

За разлику од А. Стевановића, није на терену проучавао наше архитектонско наслеђе, али се интересовао за наше старе споменике па их је добро и познавао што је доказао и на конкурсу за цркву на Опленцу где је добио прву награду.⁴

Стевановић се посебно бавио теоријом архитектуре и више пута је своја гледишта објављивао у „Српском техничком листу“ и у „Књижевном гласнику“, о уметности архитектуре, о старој српској црквеној архитектури, а као ректор Универзитета

1907/8. године о Св. Сави држао је „беседу“, *О заветној мисли Св. Саве* где, поред осталог, истиче значај српске средњовековне уметности. Рано је постао редован члан Српске академије наука и секретар њеног

теж А. Стевановића. Забележено је да је пројектовао богословију у Призрену, цркву у Косовској Митровици и купатило у Врњачкој Бањи, али сви ти радови или су остали неизведенни или пропали.

С друге стране, Несторовић је, као што је раније поменуто, од повратка из Берлина стално и неуморно пројектовао зграде настојећи да користи стечена знања из централне Европе. Насупрот забележеним Стевановићевим пројектима који су, по свој прилици, били у духу српске средњовековне архитектуре, Несторовић је од свог почетка прихватио стил академизма. Али, можда и саме економске прилике у Србији, омогућиле су Несторовићу да не копира иностране примере већ да ствара извесну оригиналност у својим композицијама које више одговарају домаћим условима. Па ипак је у зданјима начелства у Крушевцу и Крагујевцу вести биле и степеништа са галеријама извео знатно богатије с полираним гранитним каменом и мрамором. У овом класичном духу Несторовић је настојао да изводи и све друге, приватне зграде али са знатно живљом декорацијом у којој се већ запажа слободније третирање класичних орнамената. Међутим, када је требало дати израз озбиљне и мирне композиције као напр. болници „Краљице Драге“⁵ или, доцније, санаторијуму „Врачар“, декорација је била запостављена и текио је да са мирним површинама и елементима реши композицију.

*

Први заједнички иступ Стевановића и Несторовића било је пројектовање зграде Управе фондова (данас Народни музеј у Београду). За ову грађевину био је расписан ужи конкурс на којем су били позвани архитекти А. Стевановић, М. Капетановић, Ј. Илкић, Константин Јовановић, Никола Несторовић и инжењер Милош Савчић, који се тада такође бавио пројектовањем зграда, мада је углавном био предузимач. Оцењивачки суд су сачињавали, поред управника Управе фондова, Мате Јовановића, архитекти: Вилијам Бадер, тада начелник архитектонског одељења Министарства грађевина, арх. Милорад Рувидић и арх. Драгутин Ђорђевић.

На конкурсу Стевановић и Несторовић иступају заједничким радом и добијају прву награду. Њима је била уступљена израда пројекта, који су били завршени 1902. године. Већ у овој првој сарадњи ове двојице архитеката може се констатовати,

Детаљ средњег дела фасаде Управе фондови
Le détail de la partie centrale de la façade de
la Direction des Fonds

уметничког одељења, а на предлог Архитектонског одсека Техничког факултета, приликом одласка у пензију, 1925. године, изабран је за почасног доктора архитектонских наука. Међутим, није нам познат ниједан стручни рад — пројекат, па ни пр-

БОГДАН НЕСТОРОВИЋ

Зграда Београдске задруге, основа
Le bâtiment de la Coopérative de Belgrade, la base

Зграда Београдске задруге, целиокупан изглед
Le bâtiment de la Coopérative de Belgrade, vue de l'ensemble

Оригинална фасада зграде на Теразијама бр.
38 (пре дозиђивања нових спратова)

La façade originale du bâtiment au 38 Terazije
(avant que les nouveaux étages soient bâties)

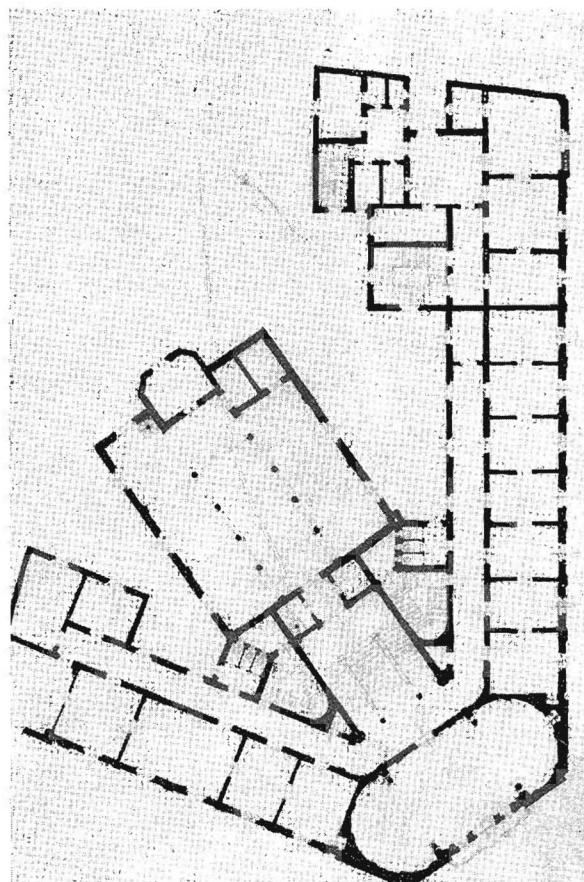
Зграда Београдске задруге, детаљ чеоне фасаде

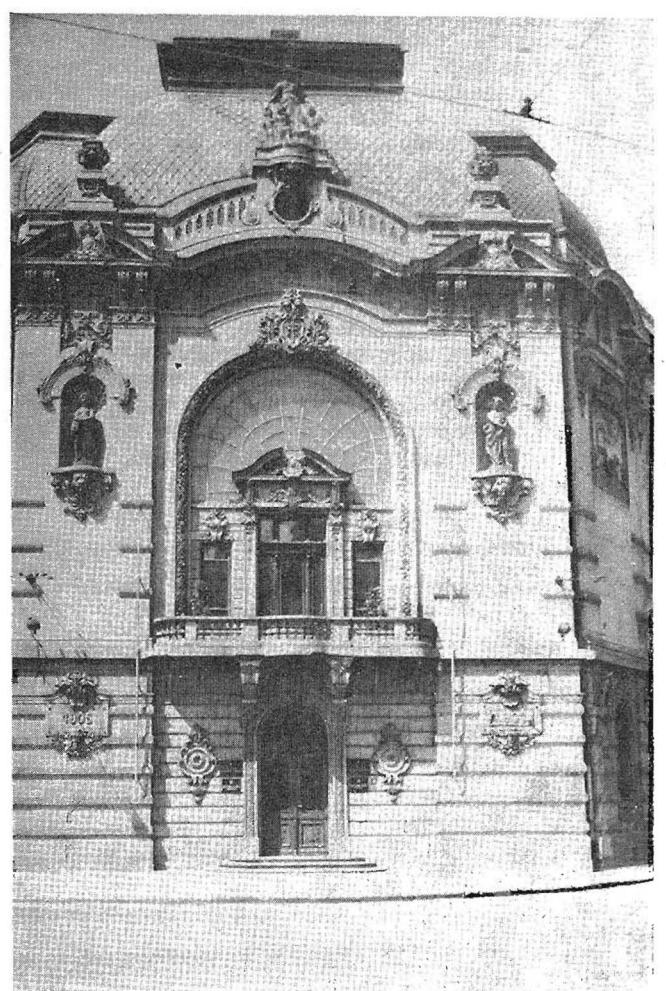
Le bâtiment de la Coopérative de Belgrade, détail de la façade frontale

Зграда Београдске задруге, део бочне фасаде
Le bâtiment de la Coopérative de Belgrade,
partie de la façade latérale

Група фигура на завршетку чеоне фасаде
Београдске задруге

Le groupe sur la façade frontale de la Coopérative de Belgrade

Зграда са „зеленим плочицама“

L'édifice aux »carreaux verts«

Детаљ фасаде зграде са „зеленим плочицама“

Le détail de la façade de l'édifice aux »carreaux verts«

с једне стране, знатно слободније третирање академизма од ранијег Несторовићевог, а због тога и несумњив утицај Стевановићев, иако нам његови индивидуални пројекти нису познати. Ово нам, истина, ствара знатне тешкоће у доношењу одређеног мишљења у каквом су односу били делови рада ових архитеката. Познато је да је Стевановић био одличан цртач, бар на основу његових цртежа у Грађевинским конструкцијама, а с обзиром на то да је архитектуру учио код истих професора код којих и Несторовић, неоспорно је да је исто тако добро познавао и дух архитектуре академизма. Међутим, и по причањима Н. Несторовића и Д. Ђорђевића који су с њиме сарађивали, Стевановић се мало интересовао за функционално решавање распореда, док је, наспрот томе, он увек и сам преузимао целокупно конструктивно решавање грађевине што је, уосталом, било у складу с његовим предметом на Факултету. Сам професор Стевановић, није једанпут поменуо на својим предавањима случај фундамента зграде Управе фондова где је, с обзиром на веома рђаво земљиште⁶, „морао да примени све врсте фундирања почев од тзв. бунара, разних роштиља, неке врсте армираног бетона са крутом арматуром (гвозденим носачима) до нормалних тракастих темеља различитих ширине.“

Анализирајући, међутим, решење оригиналне основе⁷ улаза, вестибила и степеништа нарочито, могу се наћи знатне аналогије с Несторовићевим решењима у здањима у Крушевцу и Крагујевцу, не само у концепцији већ и у примени материјала и декорацији. Ово би, без сумње, могла бити

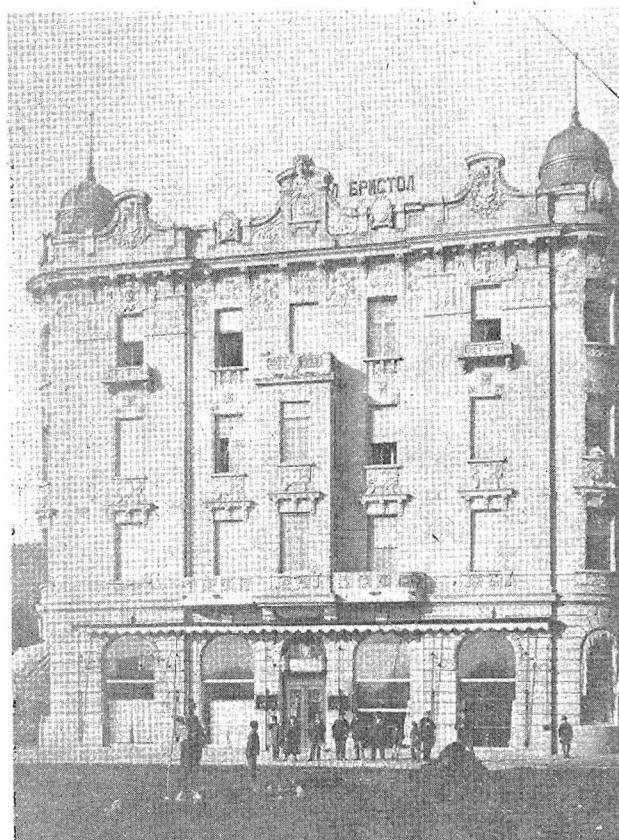

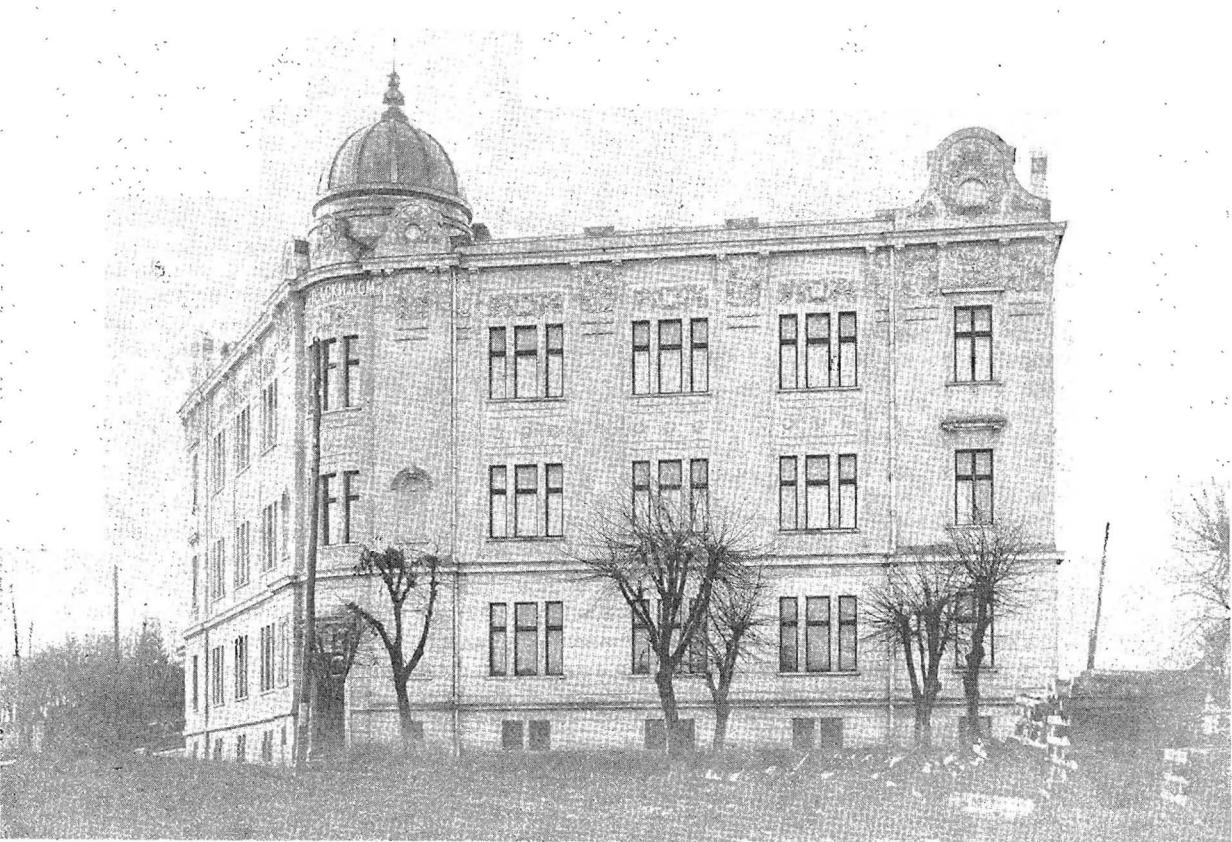
Зграда хотела „Бристол“, фасада према парку

Le bâtiment de l'hôtel »Bristol«, façade donnant sur le parc

Учителски дом, порушен за време нацистичког бомбардовања

La Maison des instituteurs, détruite pendant les bombardements nazis

у општим потезима подела рада двојице сарадника, не одбацијући њихова међусобна саветовања и сугестије. Остаје највише спорна спољна композиција. У спаштем обликовању она је у духу академизма са основним принципима симетрије, рашичлањавања маса и завршетка, али са извесним освежењем у детаљима и у примени различитог материјала. Највероватније је да је Несторовић, као млађи архитекта, израдио скице које је Стевановић евентуално у детаљима допуњавао, а сигурно је да је он конструисао и обрадио кубета. Може се, такође, претпоставити да је Стевановићева идеја низ двојних прозора другог спрата, па можда и композиција средњег дела горњег спрата главне фасаде. Ова се претпоставка заснива на непознатим сличним елементима ранијих Несторовићевих пројеката.

У сваком случају из ове сарадње, у којој је, као што је наглашено, тешко утврдити утицаје и потезе поједињих архитектата, остварена је једна архитектонска композиција која је у своје доба оставила упечатљив утисак нечег новог, овежијег и оригиналнијег у третирању архитектуре академизма.

Овај први покушај сарадње Стевановића и Несторовића није остао усамљен. Они су заједно потписали планове за зграду др Воје Марковића, на Теразијама бр. 38. Зграда је у оригиналну имала приземље са дућанима и свега два спрата.⁸

И овде је на фасадама, на равним површинама, примењена керамика. Међутим, овде се без тешкоће може прихватити да је цела композиција дело Несторовића што се доказује нарочито применом декоративних елемената који се веома мало разликују од оних на самој згради Н. Несторовића у Кнез-Милошевој улици бр. 40⁹. Али је несумњиво да је конструктивни систем извео у целости А. Стевановић. Могући је, да је инвеститор израду пројекта за ову зграду поверио А. Стевановићу, који је, међутим, можда заузет пословима друге врсте, уступио цео рад Н. Несторовићу. У сваком случају познато ми је да су оригинални пројекти зграде били код Н. Несторовића.¹⁰

Може бити да је једно од најзначајнијих остварења ове сарадње палата Београдске задруге у Карађорђевој улици, у Београду, која је грађена између 1905. и 1907. године, а чији је инвеститор био Лука Ђеловић. Он је желео да за свој осигуравајући завод подигне репрезентативну палату, па је израду пројекта поверио непосредно Стевановићу и Несторовићу.¹¹

Како је ова зграда на релативно оштром углу, то се наметало симетрично решење по осовини угла који су пројектанти дољно засекли да на њему компонују главну фасаду. Овај специфичан објекат чија је и основа решавана по симетрији угла, представља оригиналну просторну композицију у којој се, почев од улаза по дубини, у разним нивоима решавају главни репрезентативни простори, где је на спрату преко засеченог угла решена свечана дворана, веома декоративна и репрезентативна, док бочна крила зграде која према улицама ограничавају композицију, садрже трактове с канцеларијама. И овде се запажа слична монументалност вестибила степеништа, сале са шалтерима, свечане дворане каква је примећена код свих значајних објеката архитекте Несторовића, као и мноштво декоративних елемената и примена скрученог материјала. Фасаде представљају оригиналну композицију нарочито истакнуту на угаоној фасади где је главни мотив наглашена стакlena површина, наглашена и величином, и местом, и декоративном обрадом. Запажа се и у ентеријерима и у спољном обликовању знатно слободнија концепција архитектуре него на згради Управе фондова. Овде су, сем симетрије, академски принципи у великој мери напуштени и читава композиција тежи изразитом декоративизму који је тада кулминирао у француској или, боље рећи, париској архитектури и дошао до крајње тачке свога успона, уједно и декаденције на Париској изложби 1900. године. Несумњиво је да је и ова композиција настала под јаким утицајем ове изложбе и њене архитектуре коју су и Стевановић и Несторовић посетили. Често се ова концепција обликовања и декорисања фасада приказује у оквирима сецесије. Међутим, овде још нема елемената сецесије коју ће Otto Wagner створити у Бечу и његов ученик и сарадник развити у Минхену под именом „Југенд стила“. Мада су и Стевановић и Несторовић већ приликом пројектовања Управе фондова добро познавали ову париску декоративну архитектуру, нису још имали храбrostи да је примене на згради за коју су сматрали да захтева пуну монументалност.

У потледу зграде Београдске задруге познато ми је да је основе углавном решавао Несторовић, да је у детаљима ентеријера у извесној мери учествовао и Стевановић, а исто тако познато ми је да је у главним потезима решење чеоне фасаде дао Стевановић, док су сви детаљи Несторовићеви подразумевајући и нацрт за групу

фигура на завршетку средњег дела чеоне фасаде (извођење те групе фигура било је поверено тада чувеном ликоресцу Фрањи Валдману који је на свим Несторовићевим зградама изводио декоративне радове. Стевановић је, међутим, доцније у сарадњи са архитектом Драгутином Ђорђевићем, приликом пројектовања палате Академије наука, користио појединачне детаље са Београдске задруге на фасадама ове палате.

Као и на ранијим заједничким радовима, и на згради Београдске задруге Стевановић је био главни конструктор и веома комплексованих темеља на слабом и подводном земљишту и извођења специјалне изолације од влаге и његово је дело композиција и конструкција комбиноване куполе изнад главне фасаде. Стевановић ће и доцније на палати Академије наука конструисати велике отворе главне фасаде и гвоздену конструкцију куполе, на коју је више пута водио своје студенте да им покаже ову за Београд нову конструкцију.

*

Бечка сецесија није интересовала архитекту Стевановића. Међутим, познато је да су Стевановић и Несторовић заједно потписали планове за зграду проф. Стаменковића на углу Улице 7. јула и Узун-Миркове, тзв. „зграду са зеленим плочицама.“ То је створило извесну забуну у мишљењима да је и овај пројекат заједнички рад оба архитекта. У Несторовићевим забелешкама никде није забележена ова сарадња у односу на пројектовање и на композицију ове зграде. Забележено је једино да је овај посао Несторовић добио преко А. Стевановића и да је Стевановић извршио целокупни статички прорачун и конструкцију крова који је на овој згради дosta специфичан. Уосталом, на овој згради „са зеленим плочицама“ наилазимо на нов архитектонски правац бечке сецесије која је у то време била у моди и у знатној мери прихваћена од београдских архитеката, по готову у коришћењу саме орнаментике која је дозвољавала велике слободе у избору мотива и њиховој композицији.

Несторовић је покушавао и доцније да на тај начин обрађује фасаде својих пројекта али, изгледа, да се није могао потпуно сакивети са вагнеровском сецесијом, да су му недостајали они архитектонски елементи који су остваривали изразитије композиције. У овом сукобу правца и концепција он је прихватио известан компромис, комбинујући и појединачне академске концеп-

ције с новом декорацијом у коју је унео извесне оригиналности мада у појединим остварењима и противречности. Ради поређења довољно је осврнути се на композицију хотела „Бристол“ у Карађорђевој улици, на знатно слободније решење Учи-

Зграда бивше банке „Никола Бошковић“ на Теразијама (данас зграда „Путник“, агенција за путовања) изглед пре реконструкције

Le bâtiment de l'ancienne banque »Nikola Bošković« à Terazije (aujourd'hui »Putnik«, agence de voyage). Vue originale avant la reconstruction

тельског дома на Славији, који је порушен у другом светском рату, на зграду „Банке Бошковић“ која је на углу Теразија и Улице Драгослава Јовановића, сада зграда

„Путника“, а која је потпуно изменењена и где се од старе архитектуре могу видети само ограде од кованог гвожђа поједињих балкона. Најзад, у ову групу архитектуре Несторовића спада и зграда В. Поповића на Теразијама бр. 12.

Напоменуто је већ да А. Стевановић није самостално пројектовао, али је у сарадњи с проф. Драгутином Ђорђевићем извео палату Српске академије наука. И овде је решење основе дело Д. Ђорђевића, док је Стевановић учествовао у компоновању фасада, где се, међутим, у знатној мери заражава утицај Д. Ђорђевића и, као што је раније поменуто, Стевановић је компоновао и конструисао главно кубе над средњим делом фасаде.

*

Неоспорно је да је сарадња Стевановића и Несторовића била један од најзначајнијих подстицаја почетком нашег века за развој архитектуре Београда и за раскид са већ преживелим академизмом. То се може лако и запазити на заосталим споменицима архитектуре који су се појављивали наредних година, у чему је неоспорно утицала и сама настава на Архитектонском одсеку коју су углавном тада носили А. Стевановић, Д. Ђорђевић и Н. Несторовић.

Ранији спорадични покушаји слободнијег пројектовања фасада где се углавном запажа само сецесионистичка орнаментика, док је обликовање остајало класично, у већини случајева настали су као уvezena мода бечке нове декорације без скватања суштине стила¹², или су то били пројекти бечких архитеката као робна кућа у Ул. 7. јула коју је подигао инжењер Азијел или, најзад, композиција зграде Официрског дома која је пројектована углавном према постојећим скицима бечких архитеката.

Ово доба архитектонског развоја Београда оставило је веома много трагова приземних и спратних зграда ових мешовитих композиција где је често у пристојним класичним пропорцијама архитектонских облика унета квази сецесионистичка декорација често грубих линија и искрште, често и злоупотребљавана. Битно је да је ослобођење од кругог академизма које је почело са Управом фондова, а нарочито са Београдском задругом, у великој мери позитивно утицало на развој и концепције младих генерација архитеката, међу којима су се истицали Стојан Тителбах, Бранко Таназевић, на свој специфичан начин, Влада Поповић и многи други мени данас непознати архитекти, градитељи великог броја кућа у Београду.

НА ПОМЕНЕ

¹ Овај рад је А. Стевановић поднео као студент Политехнике у Берлину, као један од школских пројеката.

² До долaska за професора М. Рувидића, предавао је све стилове а затим је проф. Рувидић прихватио средњовековне стилове а Несторовић задржао само класичне стилове и ренесанс.

³ Његова плата износила је тада месечно 7 златника а уз то су му одобрени посебни издаци за разне таксе у Берлину.

⁴ Међутим, из непознатих разлога израда пројекта за ову цркву поверена је тек свршењом архитекти Кости Јовановићу, који још није имао право ни на потпис пројекта па га је потписао арх. В. Поповић. У својој даљој практици К. Јовановић се уопште није бавио пројектовањем већ једино извођачким радовима.

⁵ Подигнута 1901. године на улазу у круг Државне болнице, у Вишеградској улици. Зграда је доцније проширења и преправљена за II хируршку клинику.

⁶ Овде је био шанац покрај Стамбол-капије, најсут разним отпадцима.

⁷ Зграда је између два светска рата знатно проширења а после ослобођења и преправљења изнутра за музеј.

⁸ Знатно доцније непознати архитекти су дозидали још два спрата у потпуно дисператној архитектури, тако да је изгубљен оригинални изглед.

⁹ Сличних детаља има и на пасажу зграде Николе Спасића у Кнез-Михаиловој улици, коју је такође пројектовао Н. Несторовић.

¹⁰ Пропали су за време другог светског рата, као и сви остали његови пројекти.

¹¹ И доцније је С. Ђеловић градио велике зграде у сваком крају и њихову израду и даље је поверавао једино Н. Несторовићу.

¹² Кућа инж. Јована Смедеревца која је међу првим саграђена са декоративним мотивима сецесије, покушаји Милана Антоновића на неким фасадама у Београду ипак нису оригинална дела овог стила који им позајмљује

само декоративне мотиве, често под непосредним иностраним утицајем.

¹³ La preuve en est, en grande mesure, le même principe de coopération pratiqué entre Stevanović et D. Dordević sur le palais de l'Académie serbe des sciences et de culture, que je connais personnellement.

ANDRA STEVANOVIC ET NIKOLA NESTOROVIC, ARCHITECTES BELGRADOIS

Bogdan Nestorović

A la fin du XIXe et au début du XX siècle, Andra Stevanović et Nikola Nestorović, les créateurs renommés de certains monuments architecturaux, avaient noué des rapports intéressants de coopération. Leur coopération a considérablement marqué le développement postérieur de l'architecture de Belgrade.

Andra Stevanović était beaucoup plus agé que Nikola Nestorović, mais ils ont tous les deux terminé la même Ecole d'architecture de Berlin et ont enseigné à la Faculté des Techniques de l'Université de Belgrade. Cependant, tandis que Stevanović s'est consacré à la recherche de l'architecture serbe de Moyen Age, Nestorović a été le constructeur praticien. Qui plus est, il n'y a pas de projets connus ni encore moins d'objets exécutés par Stevanović, tandis que Nestorović a laissé un grand nombre de monuments architecturaux, réalisés dans l'esprit de l'académisme de son époque. Il faut rappeler aussi que Stevanović avait enseigné à la Faculté la «Science de construction de bâtiment», et Nestorović la «Construction de bâtiments privés et économiques» et la «Science des styles».

Leur coopération commence une dizaine d'années après leur travail à la Faculté. Elle débute par la participation en commun au concours pour le palais de la Direction des fonds (actuellement le Musée national), auquel ils gagnèrent le premier prix, et en même temps, par la réalisation de ce projet. Dans cette composition architecturale déjà, on aperçoit l'introduction de nouveaux éléments architecturaux à la composition académique, la ranimation des façades, dans lesquelles toutes les surfaces planes sont revêtues de la céramique rouge, aussi bien par la décoration que par la couleur.

Pour le développement postérieur de l'architecture de Belgrade, a été de plus grand intérêt

la nouvelle composition de Stevanović et Nestorović — bâtiment de la compagnie d'assurance nommée »Beogradska zadruga« (La Coopérative belgradoise), dans laquelle, outre la symétrie et certains éléments classiques, toute la composition se développe beaucoup plus librement, avec une riche décoration et sous l'influence indubitable de l'Exposition de Paris 1900, dans toute la conception.

Outre quelques autres travaux communs de moindre importance de ces deux architectes, les exemples cités sont les plus caractéristiques et les plus éclatants, ce qui leur assure un intérêt particulier pour les nouvelles conceptions des jeunes générations d'architectes.

Nestorović avait lui-même vite adopté les solutions dans le style de la sécession viennoise, mais ensuite s'était consacré à la recherche de solutions de compromis entre les formes académique des ensembles et les éléments décoratifs de la sécession. Dans cet esprit avaient construit, avec plus ou moins de succès, tous les architectes de Belgrade dans la première et au milieu de la deuxième décennie du XXe siècle.

Cependant, il est difficile de déceler dans les œuvres communes de Stevanović et de Nestorović leurs parts individuelles et le rapport entre celles-ci. On peut affirmer avec certitude que la solution d'espace fonctionnelle a toujours été l'œuvre de Nestorović, et la solution de construction des objets, avec l'élaboration des calculs statiques, celle de Stevanović. Le plus difficile c'est de donner un jugement exact sur la composition extérieure de ces monuments; on ne peut que supposer que Nestorović avait préféré la composition, tandis que, dans les détails, les deux collaborateurs se complétaient mutuellement.¹³

